

MAJOR ÁGNES

A Csáth-recepció és -kiadástörténet néhány állomása

Csáth Géza indulásáról szólva a szakirodalom *A kályha* című novellát jelöli meg az első lépcsőfokként az íróvá válás felé. Ezt olvasva jelentette ki ugyanis Bródy Sándor 1904-ben, hogy „jót, sőt föltűnőt” vár az akkor tizenhét éves Csáthtól (BRÓDY 2020: 17).¹ Az első, 1908-ban megjelent novelláskötet, *A varázsló kertje* kedvező fogadtatást kapott, a kritika nagy reményeket fűzött a fiatal íróhoz. „Élénken és színesen tud elbeszélni Csáth Géza. Azok közé az írók közé tartozik, akik a sujet előadásában nem pusztán arra ügyelnek, hogy a tényt logikusan előadják; nemcsak az észnek írunk, hanem az összes érzékeknek. [...] Csáth történeteiben tehát nem csupán kijelentések, kérdések, ellentétek és következtetések vannak, amelyek elvont érzékelésre bírják az olvasót; ha leír egy kertet, érezzük a virágillatot, látjuk a virágok színét, halljuk a szellő bujkálását” – állapította meg például Kanizsai Ferenc a kötetről írott kritikájában (KANIZSAI 1908: 8). Az értékelők többsége ehhez hasonlóan a novellákra jellemző lírai ihletettséget emelte ki a bírálatokban (SZAJBÉLY 1989: 144). Alaposabb kutatások nélkül is látható, hogy a recepció első szakasza elsősorban Csáth bácskai és budapesti értelmiségi köreihez kötődik, tehát azoknak a folyóiratoknak a kolumnistái figyeltek fel kötetekre, melyekbe ő maga is írt. A második kötetéről, *Az albíróék és egyéb elbeszélések* (1909) címűről az ígéretes indulással szemben szinte tudomást sem vett a korabeli kritika, ennek pedig a szerencsétlenül alakult kiadás lehet az oka, a mű ugyanis a Mozgó Könyvtár vállalat kísérleti projektjének részeként, a vasúti kocsik folyosóján elhelyezett automatákból húsz fillérért megvásárolható füzetecskeként jelent meg.² A harmadik novelláskötet

1911-ben látott napvilágot: ebben, a *Délutáni álomban* jelent meg a Csáth-életmű csúcspontjának tartott novella, az *Anyagyilkosság* is. Karinthy a kötetet szemlélve írja, hogy míg például Molnár Ferenc ösztönszerűen ír a gyermeki lélekről, addig ez Csáthnál „tudományos kutatásokkal igazolt, pszikopatológiai megismerés: ez festi alá és foglalja össze megfigyeléseit” (KARINTHY 1911: 1077). A következő kötet, a *Schmith mézeskalácsos* (1912) kapcsán *A Hét* kritikusa Csáth írásművészetét „flegmatikus prózaként” (SZABOLCSI 1912: 247) definiálja, míg Kárpáti Aurél a *Muzsikusok* kötetet (1913) recenziálva arra a megállapításra jut, hogy Csáthot már „[n]em kíváncsiság hajtja, nem titkok kulcsa után sóvárog, csak boncol, néz, konstatál. A legteljesebb impassibilité merevíti meg az arcát, a szívét, nem bólint, nem botránkozik, nem mosolyog. Még a naturalisták jellemző előszeretete, egyoldalú érdeklődése a rút iránt sincs meg benne” (KÁRPÁTI 1913: 1164).

A kritikus reflexiók alapján poétikai fókuszváltás rajzolódik ki: a korai évek írásainak az érzékekre ható, lírai leírásaitól lassanként az egészen szikár és szenttelen, megfigyelő elbeszélésmód dominánssá válásáig jutunk el. Csáth hangja az ötödik kötet megjelenését követően fokozatosan elhalált: bár akadtak kisebb-nagyobb próbálkozásai, az 1914-es évet követően önéletrajzi szövegeit leszámítva már alig írt. Összességében véve, az 1908 és 1913 között megjelent öt novelláskötet és két színmű (*Janika*, *Hamvazószerda* [1911]) kritikai fogadtatása és értékelése két szempont szerint osztható fel: az egyik értelmezési eljárás Csáth írásainak líraiságát emeli ki, míg a másik az elbeszélések lélektani motiváltságának újdonságára hívja fel a figyelmet. Feltűnő, hogy ezekben az években kevésbé hangsúlyos a novellák különös, hátborzongató, rémtörténet-szerű jellegzetességeinek vagy a diszharmonia tematizálásának kiemelése, mely évtizedekkel később az életmű egyik fő olvasási iránya lett.

Csáth életművének első recepciótörténeti fordulata az író tragikus halálához és az azt követő nekrológokhoz kapcsolható. Karinthynek és Kosztolányinak a *Nyugatban* közzétett megemlékezései (KARINTHY 1919; KOSZTOLÁNYI 1919) voltaképpen mártírrá avatták és egyben a modern művész allegorikus alakjaként mutatták be Csáthot. Kosztolányi nekrológja azért is kiemelt jelentőségű, mert az *Ópium* című novellát és a

morfinizmust elsőként összefüggésbe hozva az ő elgondolása nyomán terjedt el a Csáthot mint elsősorban kábítószer-függő írókat tematizáló elképzelés: „1909-ben pedig, mikor még alig élt a morfiummal, az »Ópi-um« című elbeszélésében ez állt: »Föltéve, hogy az ópium szívást mint kifejelett erős férfi kezded és nagy gondot fordítasz testi épséged fönn-tartására, – amelyet legjobb ügyes orvosra bízni, – tíz esztendeig élhetsz. És akkor húszmillió éves korodban nyugodtan hajthatod fejedet az örök megsemmisülés jeges párnáira«. Szegény, ő is tíz évig élt mint morfinista és mire meghalt, olyan öreg volt, mintha húszmillió esztendeig szenvedett volna” (KOSZTOLÁNYI 1919: 1108). Kosztolányi értelmezése tehát megalapozza azt az olvasatot, mely szerint Csáth „az élet írója”: eszerint Csáth nem olyan író, akinél az irodalom, az irodalmi szövegek megalakítása és az élet, a létezés különválasztható volna (Z. VARGA 2014: 53). A nekrológok valójában Csáth egészen szűk olvasói köréből származtak, és annak is szóltak. A közvetlenül a halál után tapasztalható érdektelenség egyfelől Csáth írói elhalkulásának eredménye volt; mivel 1914-től alig volt jelen az irodalmi élet nyilvános, a nagyközönség által is hozzáférhető tereiben, öt évvel későbbi halála nem rázta meg az irodalmi életet és az olvasóközönséget. Ehhez nyilvánvalóan hozzájárultak a világháborús, majd a trianoni események is, s a szétzilált, zavaros, majd lassanként újrendeződő és önmagát újradefiniáló irodalmi viszonyrendszer, és a megváltozott irodalomszemlélet következtében megfeledkeztek Csáth írásművészetéről. 1926-ban a *Magyar irodalmi lexikon* csupán néhány sor erejéig tesz említést az íróról (VÁNYI 1926: 176), a *Révai Lexikon* 1927-es, kiegészítő kötetének szűkszavú szócikke pedig így számol be Csáth halálának körülményeiről: „A háború alatt súlyos ideg-bajot kapott és pillanatnyi elmezavarában, miután feleségét agyonlőtte, öngyilkossá lett” (RÉVAI 1927: 102). Pintér Jenő 1928-as irodalomtörténetének hárommondatos szócikke a morfiúmról és az öngyilkosság tényéről mélyen hallgat (PINTÉR 1928). Ebben az időszakban tehát – kevés kivételtől eltekintve – az irodalomtörténet figyelme elkerülte Csáthot. A fogadtatástörténet a Csáth halála utáni években titokban, lappangva alakult és alakult át: Csáth olyan kultikus szerzővé vált, aki morfinizmusa és eltékozolt tehetsége okán az elátkozottság toposzait is mozgósítot-

ta – Németh László 1933-ban megjelent (némi iróniát sem nélkülöző) Csáth-portréja éppen erre a folyamatra hívja fel a figyelmet. A húszas–harcmincas évek Csáth-olvasása és -értelmezése Németh megfigyelésében két alapvető jellegzetességgel rendelkezett. Az egyik az általa „kis szabadkőművességnek” nevezett olvasási mód, mely a csáthi életművet kultikus, kánonon kívüli jegyekkel ruházza fel, a másik pedig az a magyarázat, mely szerint Csáthnak az irodalmi fősodorból való kikerülése elsősorban az idejétmúlt, „jelképes történeteinek” az eredménye. Németh az irodalmi sznobéria részeként értékelte, hogy Csáth „sokszor úgy tűnt fel, mintha az ő neve egyike lenne azoknak a titkos jelszavaknak, melyekről bizonyos műveltségű és hajlamú fiatal emberek egymást ófelnémetórakon, a rendőrség politikai osztályán vagy egy fekete fölött elismerik” (NÉMETH 1968: 273). Szajbély Mihály Csáth-monográfiájában jegyzi meg, hogy ennek a titkos Csáth-kultusznak sokáig nyoma maradt a könyvtárakban, ugyanis az első kiadások ugyan szerepeltek a könyvtári katalógusjegyzékekben, ténylegesen mégsem voltak ott, köszönhetően a számos könyvtári lopásnak – ennek pedig az az elsődleges oka, hogy a Csáth-művek évtizedeken át megszerzhetetlenek voltak (SZAJBÉLY 2019: 11). A Csáth műveit és alakját körülengő kultuszt tehát a titkosság, az elérhetetlenség, a megszerzhetetlenség működtette, s aki azokhoz a kiváltságosokhoz tartozott, akik számára elérhetővé váltak az írások, az egyfajta beavatásrítuson átesve vált részesévé e titkos kultusznak.

1936-ban jelent meg Illés Endrének az *Apolló*-ban közölt írása, mely hasonló kérdést feszeget, mint Németh László három évvel korábbi Csáth-portréja. Illés e korai cikke azért is figyelmet érdemel, mert három évtizeddel később, a hatvanas évek közepén neki köszönhetően indult meg Csáth műveinek újrakiadása, ráadásul írása az értelmezéstörténetet is új árnyalattal gazdagította. Illés voltaképpen az életrajz és az életmű közötti kapcsolat relevanciáját erősíti meg: értelmezésében Csáth olyan író és ember, aki maga döntött a megismerés végleteinek és titkainak kutatása, az „élet látása” mellett: „Csáth Géza [...] mintha eltávolította volna egyszer kísérletkép a szemhéját, hogy az anyagra figyelve ne aludhasson el leshelyén [...]. És azóta nem tudta lehúynyi egyetlen pillanatra sem a szemét, mindörökké arra ítélte magát, hogy lássa a teljes életet, végig

az egész folyamatot, nemcsak az anyag diadalmas erőit, de a szörnyű és baudelaire-i véget is: a bomlást, a rothadás szivárványkarikáit, a bűzt, az elmúlás félelmetes titkait" (ILLÉS 1936: 263). Illés továbbá úgy látja a csáthi életművet, mely egységes világszemléletről tanúskodik, s homogén, szellemi egésszé áll össze. Hasonlóképp közelíti meg Csáth szövegvilágát Bóka László 1937-es doktori értekezése is, s miközben kerüli az életrajzi értelmezést, azt állítja, az életműben „kronologikus fejlődést nem lehet kimutatni" (BÓKA 1937: 54). Bóka a Csáth-szövegekhez köthető naturalizmust mint eszmetörténeti és prózapoétikai kategóriát értékeli: eszmetörténeti abban az értelemben, hogy „az embert és világát csak a természettudományok igazságaival tudja magyarázni, magasabb, átfogóbb szempontjai nincsenek" (BÓKA 1937: 71), a prózapoétika szempontjából pedig többek között Csáth „puritán nyelvtanát", szikár tömondatait és a nyelv élőbeszédszerűségét emeli ki. Bár Bóka kitér Csáth novelláinak példázatoságára is, összességében mégis elismerően nyilatkozik írásművészetéről: „Csáth Géza azzal, hogy [...] az élet poézisének éppoly fontos lejegyzője, mint a kórnak, a durvának, a csúfnak, hogy ezt mind a zárt formák klasszikus rendjébe sorolja, éri el azt a disszonanciájával is megejtő hatást, ami művei különös szépségének titka" (BÓKA 1937: 57–58). Bóka továbbá a hatástörténetet vizsgálva megállapítja, hogy Csáthra környezete elsősorban zenekritikusként és orvosként tekintett, s ez is magyarázza, hogy „soha nem tartozott a népszerű, sokat olvasott magyar írók közé [...], olvasói, életében is, inkább írók voltak" (BÓKA 1937: 5).

Az irodalomtörténeti kézikönyvek közül Schöpflin Aladár az ugyanebben az évben megjelent *A magyar irodalom története a XX. században* című kötetében röviden tárgyalja Csáth írói munkásságát, melynek jelentőségét a „morfinista gyönyör" tematizálásában látja, míg Pintér Jenő 1941-es irodalomtörténete csak sejteti a morfinizmus és a művészet közötti összefüggést.

Ezt követően több mint két évtizedet kellett várni Csáth befogadástörténetének következő, recepció fordulatként értékelhető eseményére:³ 1964-ben *A varázsló halála* címmel jelent meg az Illés Endre által válogatott Csáth-kötet, melynek legfontosabb hozadéka, hogy könnyen hozzáférhetővé tette a kis példányszámban megjelent első kiadások

legjelentősebb novelláit. Ezután sorra jelentették meg Csáth munkáit: zenekritikáit Demény János, színműveit és publicisztikai írásait Dér Zoltán adta közre a hetvenes években, majd szintén Dér Zoltánnak köszönhetően látott napvilágot a Csáth-bibliográfia 1977-ben.⁴ Elsősorban az 1964-es válogatáskötet kapcsán jó néhány kritika született Csáth munkásságáról, mint például Bokor Lászlóé, aki, ha a csáthi szövegvilág mögött rejlő ideológiát és világszemléletet nem is, annak prózapoétikai sajátosságait mégis aktuálisnak tartja: „Filozófiája, világképe felett eljárt az idő, de stílusában van valami maradandó ma is. Olyan intellektuális, szerény hangon írt, amelyet később sokáig nem lelünk a magyar prózában: dísztelen és tárgyilagos, a falusi és városi élet alapvető élményét ismerő nyelven, amelyben nem ellentétesek a valóság külső tényei és a lélek rezzenéstelen nyugalommal előadott titkai, realitás és látomás kettőssége” (BOKOR 1964: 9).

Nyilvánvalóan nem minden, a válogatáskötet megjelenése kapcsán született értékelés volt elismerő: a hatvanas–hetvenes évek novellistája, Gerey Endre szerint Csáth „ha nagy formaművész volt is, nem volt nagy író. És jöjjön akármilyen irodalmi divat vagy irányzat, bűvös köréből nincs mód kitörnie. Mindig helye kell, hogy legyen a magyar irodalomban, de csak az értékérce dereka alján” (GERELYES 1964: 1486).

Csáth életművének a korábbiaknak jóval részletesebb irodalomtörténeti vizsgálata *A magyar irodalom történetének* ötödik kötetében kezdődött meg, ahol írásművészetének tárgyalása a *Nyugat* első korszakának prózaírói között, az objektív ábrázolási törekvéseken belül szerepelt. 1977-ben a *Literatura* évfordulós száma a naturalizmus és a szecesszió kapcsán, a századforduló eszmetörténeti keretében vizsgálták Csáth műveit. A korábban említett, a zenekritikusi, színműírói vagy publicisztikai tevékenységről hírt adó szövegkiadások, illetve *Az elmebetegségek pszichikus mechanizmusa* újbóli megjelenése (1978) bizonyos mértékben megváltoztatta a (hozzáférhető) életmű arányait, s ez is magyarázza a kritikai figyelem megélénkülését. E kiadások ugyanakkor olyan, korábban nem vizsgált aspektusokra is ráirányítják a figyelmet, melyek által az életmű egészének értékelése is újfajta szempontokkal egészülhet ki. Így Csáth zenekritikusi munkássága például esztétikai nézeteiről, pszichológiai

művei pedig pozitivista szemléletéről adnak képet. Az *Egy elmebeteg nő naplója* címen elhíresült pszichológiai tárgyú írás azonban nem csupán ebből a szempontból fontos állomása a Csáth kiadás- és recepciótörténetnek. A nyolcvanas évek Csáth-kultuszának fontos dokumentumává vált 1978-as, a Magvető Magyar Tallózó sorozatában megjelent kiadáshoz Mészöly Miklós írt tanulmány értékű előszót, mely az egzisztenciális szorongás kérdésköre felől közelít Csáth életéhez és írásművészetéhez. A Fogarassy Miklós, Lukácsy Sándor, Mészöly és Szörényi László szerkesztette sorozat⁵ jobbára elfeledett, perifériára szorult irodalmi és irodalmon kívüli művek kiadását tűzte ki célul. Mészöly megfogalmazásában a Tallózó „breviárium; értékeink ingyenc kínálata”, „nyomozás a múltunkban a mai magunk után” (CSETERÁS–MÉSZÖLY 1978: 2). Az *Egy elmebeteg nő naplója* a sorozat első darabjaként jelent meg Szajbély Mihály szerkesztésében, sajtó alá rendezésében és utószavával, s a kiadás olyannyira nagy népszerűségnek örvendett, hogy nem sokkal megjelenése után „már a pult alól sem lehetett megkapni” (BÉLÁDI 1979: 362). Előszavában Mészöly látszólag csupán néhány szempontot javasol az esettanulmány olvasásához, ám valójában kánonalakító műveletet végez; a teljes Csáth-jelenséget elemzi, s Csáthot mint az egzisztenciális bukás képviselőjét mutatja be: „Csáth semmit nem emelt át sehová pusztán csak azért, hogy az »elviselhetetlen« célszerű funkciót kapjon. Lepelés nélküli együttélést vállal mindennel; a kihagyás nélküli küzdelmet vállalja” (MÉSZÖLY 1978: 25).⁶ Mészöly voltaképpen megerősíti az élet és az életmű összejátszásának, párhuzamos olvashatóságának gondolatát, amikor kifejti: „Még véletlennek is kivételes, ha egy írói mű, alkat és személyiség jobb megértéséhez olyan kalauzt kapunk magától az írótól, mint az orvos Csáth Gézának *Az elmebetegségek pszichikus mechanizmusáról* írott könyve. [...] Úgy kell tehát olvasnunk mint értékes felfedezést, váratlan ajándékot, mely ha megkésve is, bizonyára megtermékenyíti a Csáth-életmű egészének analízisét” (MÉSZÖLY 1978: 5).

Az előszónak azonban van egy másik aspektusa is, hiszen tulajdonképpen filozófiai alapokra helyezi a Csáth-jelenséget. Mészöly Nietzsche *Túl jón és rosszon* című írásának híres tézismondatára⁷ utal, amikor arról értekeznek, Csáth (a „főhős” G. kisasszonnyal szemben) „legenyhébb formá-

jában sem ismeri a szemérmességet – legyen bármiről, bármilyen szféráról is szó. [...] Szüntelenül és a legvégsőig „kiteszi” magát – miközben az ép-egészséges értelmét ütközteti meg mindazzal, amire a ráció se-hogy vagy csak kényszeredetten kínál megoldást. Úgy is mondhatnánk: a köznap értelemben vett egészség kóros túlzása lesz a veszte. Arról a leplezésről mond le, ami szükséges ahhoz, hogy ne legyünk áldozatai a nietzschei élménynek: aki túl sokáig néz a szakadékba, beleszédül” (MÉSZÖLY 1978: 17–18).

Csáth születésének századik évfordulóján, 1987-ben több folyóirat (*Híd*, *Üzenet*, *Literatura*, *Kortárs*) tematikus lapszámmal vagy blokkal emlékezett meg a novellistáról, s ekkor, a nyolcvanas évek végén került sor a már említett 1912–13-as évekről számot adó visszaemlékezések és naplőfeljegyzések közlésére: elsőként a *Híd* folyóirat tette közzé 1988-ban, összesen hét lapszámban, majd a következő évben a szekszárdi Babits Kiadó gondozásában jelent meg kötetformában. Bár a *Híd* 1988-as közlésének szerkesztői megjegyzése „1912-ben és 1913-ban írott naplóról” szól (BORI 1988: 75),⁸ a szövegegyüttes egy része (a *Feljegyzések az 1912. évi nyárról*) valójában 1914-ben keletkezett visszaemlékezés,⁹ igaz, egy további visszaemlékezés, a *Morfínizmusom története* mellett naplótöredék is szerepel benne, amely 1913. január 31-től március 12-ig tartalmaz bejegyzéseket.¹⁰ A közönséget évtizedeken át leginkább ez a szövegegyüttes foglalkoztatta, mely titokban – kézirat hiányában, mely elveszett vagy lappang –, gépiratos másolatban terjedt az irodalmi élet bennfentesei között. A kultikussá válás oka a két alapvető beszédtilalom megsértésében keresendő, az olvasókat ugyanis mindennél jobban érdekelte a személyes hangú, kendőzetlen vallomás a szexualitásról és a kábítószer-évezetről (Z. VARGA 2014: 50–53).

Szajbély Mihály a Nagy Magyar Írók sorozatban 1989-ben megjelent kismonográfiájában Csáthot mint a magyar irodalmi modernség fontos képviselőjét tárgyalja, miközben számos újdonsággal szolgál az életmű értelmezésének kapcsán. Egyrészt a novellisztikát a kötetkompozíciók felől vizsgálja, másrészt rámutat, hogy Csáth a korábban napilapokban vagy folyóiratokban publikált szövegeit számos esetben átdolgozza, előtérbe helyezve azok lélektani motiváltságát. Narratológiai vizsgálatai

során Szajbély felhívja a figyelmet az én-formát alkalmazó novellákra, melyek elbeszélői vagy önéletrajzi-émlékező narrátorok, vagy a hihetetlen, fantasztikus történések hitelesítését szolgálják. A monográfia továbbá az életmű értelmezésébe az ekkorra már a széles közönség számára is hozzáférhetővé vált önéletrajzi szövegeket is bevonja.

Az értelmezéstörténet alakulása mellett a kiadástörténet is fontos állomáshoz érkezett néhány évvel később: 1994-ben Illés Endre és Dér Zoltán után Szajbély Mihály adta ki Csáth novelláit *Mesék, amelyek rosszul végződnek* címmel, immár a teljesség igényével. A kiadás első fele a Csáth élete során megjelent novelláskötetek anyagát közli abban a sorrendben, ahogyan Csáth kötetbe rendezte azokat, a második részben pedig a korabeli kiadásokban nem szereplő, csupán a napi- és hetilapokban megjelent elbeszélések kaptak helyet. A levelezés kiadását Dér Zoltán és Beszédes Valéria kezdte meg 2007-ben.

A kétezres évek első évtizedében több, eltérő szemléletet érvényesítő irodalomtörténeti kézikönyv is napvilágot látott. Grendel Lajos elsőként 2006-ban, az *Irodalmi Szemlé*ben folytatásokban közölte, a modern magyar irodalmat tárgyaló munkájának Csáth-fejezete számot vet a befogadástörténet néhány jellegzetességével: röviden érinti Németh László már említett értékelését, majd a fejezet végén megállapítja, hogy bár Csáth a századelő elfeledett szerzőinek egyike volt, rehabilitálása és újrafelfedezése szinte maradéktalanul ment végbe, hiszen „[a] hetvenes-nyolcvanas évektől szinte divatba jött” (GRENDEL 2006: 31). Grendel Csáth életének tragédiáját és önpusztításra való hajlamát a *Mesék, amelyek rosszul végződnek* negyedik története főhősének a gyönyörű lányt kereső hiábavaló próbálkozásaival kapcsolja össze. A Szegedy-Maszáék Mihály és Veres András szerkesztésében megjelent *A magyar irodalom története*i című sorozat második kötetének (2007) több tanulmányában is találkozhatunk Csáth nevével: Szegedy-Maszáék Mihály, Pléh Csaba és Peremiczky Szilvia tanulmányai a Csáth-életművel kapcsolatban az irodalom, a pszichoanalízis és a zene összefüggéseit tárják fel. Az értelmezéstörténet egy további állomása a Gintli Tibor szerkesztésében megjelent *Magyar irodalom* című kötet, mely Csáthot *A narratív nyelv változatai* című alfejezetben tárgyalja, s megállapítja, hogy a legjelentő-

sebb Csáth-novellákban a „feszültség [...] a narráció tárgyyszerű tömörsége, illetve az elbeszélte események megdöbbentő vagy egyenesen sokkoló volta között mutatkozik, [...] a novellák többnyire külső nézőpontot érvényesítenek, az elbeszélésre sokkal inkább a lélektani történések közvetett, cselekedetek révén történő, utalásszerű megjelenítése jellemző, míg az alakok tudatának átvilágítása, gondolataik, érzelmeik közvetlen bemutatása csupán másodlagos jelentőségű vagy éppen elenyésző szerepet játszik” (GINTLI 2010: 684).

A kizárólag prózapoétikai szempontokat érvényesítő, a kontextuális értelmezést elutasító koncepcióhoz híven a kézikönyv mellőzi az életrajzi, társadalom-, műfaj-, stílus- és intézménytörténeti vizsgálódásokat. A kötet szerint Csáth „novellisztikája a lélektani elbeszélés megújításának terén meghatározó szerepet töltött be a modern magyar epika történetében” (GINTLI 2010: 683).

A Csáth születésének 125. évfordulóján, 2012-ben Baján rendezett tudományos tanácskozás válogatott anyagát a *Literatura* közölte még ugyanebben az évben. 2013-ban Szajbély Mihály és Molnár Eszter Edina a Magvető Kiadó életműkiadás-sorozatának részeként közzétette a Csáth gyermek- és ifjúkori naplófeljegyzéseit közreadó kötetet („*Méla akkord: hínak lábat mosni*” címmel), mely az 1897-től 1904-ig tartó időszakot öleli föl. Ezt követően *Úr volt rajtam a vágy* címmel az 1906 és 1914 közti évek anyagát jelentették meg, mely magában foglalja a hírhedt, kultikusá vált 1912–13-as évekről hírt adó szövegegyüttes újrakiadását is. Az utolsó évekről számot adó, 1914 és 1919 között keletkezett naplófeljegyzéseket és visszaemlékezéseket egybegyűjtő kötet 2017-ben jelent meg *Sötét örvénybe süllyedek* címen. A szövegek, továbbá a levelezés alapján betekintheünk Csáth egyre súlyosabbá váló kábítószer-függőségének és paranoiájának állomásaiba, de a kötet képet ad az első világháború Csáth életére tett hatásáról és a személyes sorstragédiában játszott szerepéről is.

2019-ben, Csáth halálának századik évfordulóján a Petőfi Irodalmi Múzeum Csáth-kiállítása (és a hozzá kapcsolódó számos program, valamint a zeneszerző Csáthról készült film) mellett a szakma és az érdeklődő nagyközönség számára is kiemelten fontos esemény volt, hogy Szajbély

Mihály 1989-es monográfiáját monumentális, a megjelenés óta eltelt harminc évben előkerült és feldolgozott Csáthtal kapcsolatos szöveganyagot is megmozgató köteté bővítette (SZAJBÉLY 2019). Az életrajz alcíme – *Régimódi monográfia* – arra utal, hogy a monográfus az életrajzi monográfia műfaji hagyományait követve a szerző életútjának részletes bemutatásán keresztül tér ki a művek vizsgálatára. Egy Csáth-monográfia esetében ez termékeny megoldásnak látszik, hiszen az élet és az életmű összeolvasása voltaképpen magától értetődőnek tűnhet a mindenkori értelmező számára: Csáth esetében élet és *irodalom* nem különíthető el élesen, s ebben az értelemben Csáth valóban az „élet” írójává válik (Z. VARGA 2009).

A közelmúltból, 2020-ból végezettel egy kiadástörténeti momentumot és egy tudományos eseményt érdemes kiemelnünk: a Magvető Kiadó életműsorozatában jelent meg a Csáth válogatott levelezését közreadó *Smaragd asztal* című kötet, a Petőfi Irodalmi Múzeumban megrendezett *A varázsló kertje* című Csáth-konferencia interdiszciplináris jellegénél fogva pedig nemcsak irodalmi, de pszichológiai tárgyú előadásoknak is helyet adott.

IRODALOM

- [n. n.] 1908. (A rossz könyvautomata). *Pesti Hírlap*, 1908. júl. 2., 12.
- BAKHTIN, Mihail 2010. Forms of Time and of the Chronotope in the Novel. Notes towards a Historical Poetics. In Uő. *The Dialogic Imagination. Four Essays*. Slavic Series. University of Texas Press, Austin, 84–258.
- BÉLÁDI Miklós 1979. Egy sorstörténet képe. *Üzenet*, 6. sz., 362–364.
- BÓKA László 1937. *Csáth Géza novellái*. Franklin-Társulat, Budapest.
- BOKOR László 1964. A varázsló halála: Csáth Géza elbeszélései. *Népszabadság*, 1964. aug. 28., 9.
- BORI Imre 1988. A szerkesztő megjegyzése. *Híd*, 52., 75. [Bori Imre megjegyzése Csáth Géza *Napló 1912–1913* címen, folytatásokban közölt szövegegyütteséhez.]
- BRÓDY Sándor levele Csáthnak 2020. 1904. január 12. In *Smaragd asztal*. Csáth Géza válogatott levelezése. A szöveget gondozta és a jegyzeteket írta: Molnár Eszter Edina és Szajbély Mihály. Magvető, Budapest, 17.
- CSÁTH Géza 1989. *Napló 1912–1913*. Közreadta és a kísérő tanulmányt írta: Dér Zoltán. Babits Kiadó, Szekszárd.
- CSÁTH Géza 2016. *Úr volt rajtam a vágy*. Naplófeljegyzések és visszaemlékezések 1906–1914. Sajtó alá rendezte: Molnár Eszter Edina és Szajbély Mihály. Magvető, Budapest.

- CSÁTH Géza 2017. *Sötét örvénybe süllyedek*. Naplófeljegyzések és visszaemlékezések 1914–1919. Sajtó alá rendezte: Molnár Eszter Edina és Szajbély Mihály, az utószót írta: Molnár Eszter Edina. Magvető, Budapest.
- CSETERÁS Andrea – MÉSZÖLY Miklós 1978. Magyar Tallózó: Beszélgetés Mészöly Miklóssal. *Esti Hírlap*, 1978. szept. 23., 2.
- FOGARASSY Miklós – LUKÁCSY Sándor – MÉSZÖLY Miklós – SZÖRÉNYI László 1979. A Magyar Tallózó szerkesztőinek nyilatkozata. *Élet és Irodalom*, 23., 14. sz., 2.
- GERELYES Endre 1964. Túrelmetlen kritika. Csáth Géza novellakötetének megjelenése alkalmából. *Új Írás*, 4., 1482–1486.
- GINTLI Tibor (szerk.) 2010. *Magyar irodalom*. Akadémiai kézikönyvek. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- GRENDÉL Lajos 2006. Magyar líra és epika a 20. században (4). A *Nyugat* első nemzedékének prózája. *Irodalmi Szemle*, 49., 4. sz., 22–33.
- ILLÉS Endre 1936. Csáth Géza. *Apollo*, 3., 5. sz., 259–265.
- KARDOS György 1979. A Magvető nem gebinesíthető: A Magyar Tallózó felelős kiadója válaszol. *Élet és Irodalom* 23, 15. sz., 6.
- K. A. [KÁRPÁTI Aurél] 1913. Muzsikuskok: (Csáth Géza novellái). *Élet*, 1913. szept. 7., 1161–1164.
- KANIZSAI Ferenc 1908. Csáth könyvéről. *Bácskai Hírlap*, 1908. máj. 24., 8–9.
- KARINTHY Frigyes 1919. Csáth Géza. *Nyugat*, 12., 1:974–977.
- KARINTHY Frigyes 1911. Csáth Géza: *Délutáni álom*. *Nyugat*, 4., 1:1076–1077.
- KOSZTOLÁNYI Dezső 1919. Csáth Géza betegségéről és haláláról. *Nyugat*, 12., 2:1105–1109.
- MÉSZÖLY Miklós 1978. Előszó. In Csáth Géza: *Egy elmebeteg nő naplója*. Csáth Géza ismeretlen orvosi tanulmánya. A szöveget gondozta és sajtó alá rendezte: Szajbély Mihály. Magyar Tallózó. Magvető, Budapest.
- NÉMETH László 1968. Csáth Géza. In uő.: *Kiadatlan tanulmányok*. 1. köt. Magvető, Budapest, 273–275.
- NIETZSCHE, Friedrich 1995. *Túljön és rosszon*. Fordította, szerkesztette, sajtó alá rendezte és a jegyzeteket összeállította: Tatár György. Matúra Bölcelet. Ikon Kiadó, Budapest.
- PINTÉR Jenő 1928. *Magyar irodalomtörténete*. Franklin Társulat, Budapest.
- RÉVAY 1927. „Csáth Géza”. In *Révai nagy lexikona*. Az ismeretek enciklopédiája. Főszerkesztő: Révay Mór János. 20. köt. Révai Testvérek Irodalmi Intézet Részvénytársaság, Budapest, 102.
- SZ. L. [SZABOLCSI Lajos] 1912. Két író. [Ismereték Csáth Géza és Reichard Piroska műveiről.] *A Hét*, 1912. ápr. 14., 247–248.
- SZAJBÉLY Mihály 1989. *Csáth Géza*. Nagy Magyar Írók. Gondolat, Budapest.
- SZAJBÉLY Mihály 2019. *Csáth Géza élete és munkái. Régimódi monográfia*. Magvető, Budapest.
- VÁNYI 1926. „Csáth Géza”. In *Magyar irodalmi lexikon*. Szerkesztette: Ványi Ferenc. A „Studium” kiadása, Budapest, 176.
- Z. VARGA Zoltán 2014. Az írói véna: Csáth Géza 1912–1913-as naplójegyzeteiről. In uő.: *Önéletrajzi töredék, talált szöveg*. Opus Irodalomelméleti tanulmányok: Új sorozat 14. Balassi, Budapest, 46–76.

JEGYZETEK

¹ Már ebből a méltatásból is kiolvasható egy implicit élettörténeti narratíva: Csáth ebben az értelmezésben a tehetséges ifjú, akiben már felsejlenek a későbbi életmű, illetve élettörténet jellemző vonásai. Itt gondolhatunk a bahtyini kronotoposz-elmélet kapcsán felvetett

ókori életrajzi modellekre, melyek máig hatnak az értelmes emberi életút elgondolására (l. BAKHTIN 2010).

² A Mozgó Könyvtárról I. [n. n.] 1908: 12.

³ A Csáth-befogadástörténet feltehetően másképp alakul, ha a Franklin (helyesebben a Nyugat Kiadó) kiadni tervezett *Csáth Géza összes novellái* című kötete – melynek korrektráján Schöpflin Aladár dolgozott 1944-ben – megjelenik. A Schöpflin javításaival ellátott példány a Petőfi Irodalmi Múzeum kéziratárában található (jelzet: PIM V 3.452/55).

⁴ Dér impresszáriószerű tevékenységének elsősorban a lokális elkötelezettség az alapja, Magyarország határain (és a mainstreamen) kívül.

⁵ A sorozat 1980-tól a szerkesztőgárda távozásával Magyar Hírmondó cím alatt jelent meg, melynek hátterében a Magvető (illetve akkori igazgatója, Kardos György) és a négy sorozatszerkesztő vitája állt. Az *Egy elmebeteg nő naplója* kiadásában ugyanis a Magvető nem tüntette fel a sorozatszerkesztők nevét, a Tallózó ötletét mintegy kisajátította, s szerkesztőkként belső munkatársakat nevezett meg. Mészöly emiatt aztán kiadót váltott; a Magvetőtől a Szépirodalmi Kiadóhoz igazolt át. A vita dokumentumait l. FOGARASSY–MÉSZÖLY–SZÖRÉNYI 1979: 2; KARDOS 1979: 6.

⁶ Az előszó *A játszó társ nélkül maradt értelem* címmel is megjelent Mészöly *Érintések* című esszégyűjteményében 1980-ban.

⁷ „Aki szörnyetegekkel harcol, ügyeljen, nehogy közben szörnyeteggé váljék. És ha sokáig pillantasz a mélységbe, a mélység is beléd pillant” (NIETZSCHE 1995: 62). A Csáth–Nietzsche-párhuzamra mutat rá Szajbély Mihály is, aki az *Anyagyilkosság* kapcsán tér ki a lehetséges Nietzsche-hatásra (SZAJBÉLY 2019: 270).

⁸ Nem véletlen persze, hogy az 1912-es és 1913-as időszakot tárgyaló Csáth-szövegek naplóként kerültek a köztudatba, s a legtöbben ekképp hivatkoznak rájuk: ez elsősorban a számos *Napló 1912–1913* címen közzétett kiadásnak, köztük az interneten a világ bármely pontjáról szabadon hozzáférhető Magyar Elektronikus Könyvtár-beli megjelenésnek köszönhető. Az elektronikus kiadás alapja az 1989-es szekszárdi Csáth-kötet volt (CSÁTH 1989).

⁹ Erre utal Csáth 1914. augusztus 26-án, a déli fronton írt naplófeljegyzése: „Naplót írok. Visszaemlékezések az 1911. és 1912. évi sze[x]uális élményekre” (CSÁTH 2017: 18).

¹⁰ Később, a 2016-os kiadásra az Aczél-hagyaték gépiratos másolata nyomán a feljegyzések kiegészíthetőkké váltak az 1913. január 18-tól kezdődő bejegyzésekkel is. A szövegek lelőhelyét és részletes kiadástörténeti ismertetését l. CSÁTH 2016: 442–443.